

XOCALI HADİSƏSİNİN SOYQIRIM KİMİ TANINMASININ HÜQUQİ ƏSASLARI

Vəliyev İsxan Veysəl oğlu,

AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun

"Cinayət hüququ və cinayət prosesi" şöbəsinin müdiri, hüquq elmləri doktoru

Açar sözlər: Xocalı, cinayət, genosid, beynəlxalq hüquq, hüquqi prosedurlar

Ключевые слова: Ходжалы, преступление, геноцид, международное право, правовые процедуры.

Keywords: Hodjali, a crime, a genocide, international law, legal procedures.

Xocalı hadisəsi qətləmdir, yoxsa soyqırım? Bu günə qədər mətbuatda bu iki anlayışdan sıx-sıx istifadə edilsə də onların qarşılıqlı müqayisəsinə rast gəlinməmişdir. Lakin qeyd edilən anlayışların fərqi varmıdan bəzi mətbuat işçiləri hadisəni qətləmə, digərləri isə soyqırım kimi qiymətləndirməkdədirlər. Əslində bu 2 anlayış həm etimologiyasına, həm də hüquqi qiymətinə görə bir-birindən fərqli anlayışlardır. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində (1, s. 672) qətləmə ələ keçirilən bir ölkənin bütün əhalisinin qılıncdan keçirilməsi, kütləvi qırğın kimi dəyərləndirilir. Cinayət qanunvericiliyində bu məfhumu uyğun xüsusi maddə də nəzərdə tutulmuş (AR CM, 105ci maddə) və qeyd edilmişdir ki, soyqırım əlamətləri olmadan əhalini bütövlükdə və qismən məhv etmə əməli əhalini məhv etmə cinayəti kimi qiymətləndirilir. Soyqırım isə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində başqa bir maddə ilə (103-cü maddə) təsvir edilir və göstərilir ki, hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupa, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədi ilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvinə yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları başqa qrupa keçirmə soyqırım cinayətinin tərkibini yaradır. Xocalı hadisəsini törətmiş ermənilərin əməlləri cinayət məəcəlləsinin məhz bu maddəsi ilə təsvir edilməlidir.

Məlumdur ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri SSRİ dövründən Xankəndi (Stepanakert) şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayın zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliliyi ilə Xocalı şəhərini işğal etmişdir. Mühasirəyə alınan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər Xocalı sakini Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etmiş, lakin onlardan 613 nəfəri Azərbaycan millətinə məxsus olduqları üçün soyqırım cinayətinin qurbanı olmuşdur ki, bunlardan da 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i isə ahi yaşlı insanlar olmuşdur. 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmiş, 487 nəfər, o cümlədən 76 uşaq yaralanmışdır. 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 Xocalı sakini itkin düşmüşdür. Dövlətin və əhalinin ömləkmə 1 aprel 1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə 5 mlrd. rubl dəyərində ziyan vurulmuşdur.

Ermənilərin törətdiyi bu mənfur hadisə kütləvi informasiya vasitələrində ətraflı işıqlandırılaraq beynəlxalq ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılsa da, ona bu günə qədər lazımi hüquqi qiymət verilməmişdir. Ümumiyyətlə götürdükdə, soyqırım sözü genosid sözünün ekvivalentidir. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 31 may 1996-cı il tarixli, Respublikanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 9 dekabr 1948-ci il tarixdə qəbul olunmuş "Genosid cinayətlərinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" Konvensiyaya qoşulması barədə qəbul etdiyi qanunda da soyqırım terminindən yox, genosid terminindən istifadə edilmişdir.

Genosid sözünün etimologiyası iki dilə aid olub, yunan sözü "genos" nəsil və latın "caedo" öldürmək ifadələrindən ibarətdir. Bu söz ilk dəfə 1943-cü ildə yəhudi əsilli Rafael Lemkin tərəfindən leksikona daxil edilmiş, 9 dekabr 1948-ci ildə isə "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" Konvensiyanın qəbulu ilə ona rəsmi status verilmişdir.

Bu Konvensiya qüvvəyə mindikdən sonra genosid cinayətinin törədilməsinə görə dövlətlərin hüquqi məsuliyyəti konsepsiyası da paralel olaraq inkişaf etməyə başlamışdır. Biz oxucuların diqqətini genosid cinayətlərinin tarixinə, ümumiyyətlə götürdükdə, bəşəriyyətdə bu qəbildən olan cinayətlərin xronologiyasına cəlb etmək istəmirik. Lakin məlumat üçün bildiririk ki, beynəlxalq hüquqda genosid sözü, sülh və ya müharibə vaxtında törədilməsindən asılı olmayaraq, beynəlxalq hüquq normalarının pozulması kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq cinayət hesab olunur. Bu öz əksini həm adı çəkilən konvensiyada, həm də "Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi" haqqında Roma Statutunun 6-cı maddəsində tapmışdır. Statuta görə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyasına beynəlxalq birliyi narahat edən ən ciddi cinayətlər daxildir ki, bunlara genosid cinayəti; bəşəriyyət əleyhinə törədilən cinayətlər; Hərbi cinayətlər və təcavüz aiddir.

Göründüyü kimi, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi yalnız bu cinayətlərə münasibətdə müstəsna yurisdiksiyaya malikdir və 6-cı maddədə verilən genosid anlayışı 9 dekabr 1948-ci il tarixli Konvensiyada nəzərdə tutulan anlayış ilə eynilik təşkil edir. Lakin Statutda diqqəti cəlb edən məqamlardan biri məhkəmə yurisdiksiyası çərçivəsində olan cinayətlər barəsində informasiya daxil olduqda prokuror tərəfindən cinayət təqibinin həyata keçirilməsinin

məcburiliyidir. Bu məqsədlə prokuror dövlətdən, BMT orqanlarından, hökumətlərarası təşkilatlardan, QHT-lərdən və digər mənbələrdən yazılı və şifahi informasiya əldə etmək üçün sorğu etməkdə haqlıdır. Prokuror sübutların kifayət etdiyi qənaətinə gəldikdə, məhkəmənin ilkin icraat palatasına təqdimat göndərməli və həmin təqdimata müvafiq materialları əlavə etməlidir.

9 dekabr 1948-ci il tarixli Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən genosid cinayətinin məhkəmə icraatı, ərazisində həmin cinayətin törədildiyi ölkənin məhkəmələri tərəfindən və ya Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərə münasibətdə yurisdiksiyası olan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir. Konvensiyanın 9-cu maddəsinə əsasən ölkələr arasında genosidin törədilməsinə görə məsuliyyətlə bağlı mübahisələr tərəflərin birinin tələbi ilə Beynəlxalq Məhkəmənin baxışına verilir.

Bu gün Xocalı soyqırımı ilə bağlı hüquqi qiymətləndirmənin vəziyyəti beynəlxalq təcrübəyə və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 mart 1998-ci il tarixli "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" fərmanının tələblərinə uyğundurmu? Biz bu məsələyə müsbət cavab verməkdə çətinlik çəkirik. Çünki bu vaxta qədər heç kim bu cinayətlə bağlı mühakimə edilməmişdir. Halbuki yuxarıda qeyd edilən beynəlxalq sənədlərin tələbinə görə hadisənin soyqırım kimi tanınması üçün onun baş verdiyi dövlətin məhkəmə orqanının bu barədə qüvvəyə minmiş hökmü olmalıdır, narazı tərəfin isə bu hökmdən Beynəlxalq Məhkəməyə şikayət etmək hüququ vardır. Təəssüf ki, bu günə qədər heç kim Xocalı soyqırımı ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsi ilə məhkum edilməmişdir.

Bu maddənin subyekti ilə bağlı bəzi məqamlara da beynəlxalq hüquq baxımından aydınlıq gətirmək istərdik. Maddənin məzmunundan göründüyü kimi, cinayətin subyekti fiziki şəxslərdir. Genosid cinayətlərində isə nəinki fiziki şəxslər, habelə bütövlükdə dövlətin özü təqsirləndirilə bilər. Konkret halda Xocalı soyqırımı ilə bağlı ayrı-ayrı fiziki şəxslərlə yanaşı, məhz Ermənistan dövlətinin də genosid törətməsinin sübut mexanizmi yalnız və yalnız oxşar tarixi hadisələrə verilən hüquqi qiymətlərlə müəyyənləşdirilməlidir. Bu gün bizim əlimizdə olduqca dəyərli bir sənəd Nürnberq prosesini aparmış Beynəlxalq Hərbi Tribunalın hökmü vardır və orada faşist Almaniyanın bir sıra vəzifəli şəxsləri cəzaya məhkum edilməklə bərabər SS, SD, gestapo və nasist partiyasının cinayətkar təşkilat kimi tanınması barədə hökm çıxarılmış və bu hökmlə faktiki olaraq faşist partiyasının hakimiyyətdə olduğu dövlət tərəfindən Avropa yəhudilərinə qarşı genosid törədilməsi qənaətinə gəlinmişdir. Bu hal Xocalı soyqırımının Ermənistan dövləti tərəfindən törədilməsinin sübutu mexanizminin hüquqi əsası kimi çıxış edə bilər.

Bütün fəaliyyəti dövründə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını hər şeydən üstün tutan demokratik dövlətlərin böyük əksəriyyəti erməni soyqırımı ilə bağlı məsələləri daim diqqətdə saxlayır və Fransa parlamenti tərəfindən bu soyqırımı qəbul etməyən şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məsələsini pisləməkdədir. Düşünürük ki, bu dövlətlər sırasında olan Azərbaycan Respublikası da nəinki qeyd edilən qərarı pisləməklə kifayətlənməli, habelə soyqırım məsələsinin prosessual qanun pozğunluğu ilə gündəliyə salınmasını hüquqi cəhətdən, yuxarıda qeyd edilən qaydada, beynəlxalq sənədlərə və təcrübəyə istinad etməklə əsaslandırılmalıdır. Yeri gəlmişkən Fransa parlamentinin qərarının həm də aşağıdakı səbəblərə görə əsassız olduğunu iddia edirik:

1.10 dekabr 1948-ci il tarixli "İnsan hüquqları haqqında" Ümumi Bəyannamənin 18-ci və 19-cu maddələrində hər kəsin fikir, vicdan və dini azadlıq hüququna malik olduğu və onları sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ göstərilmişdir.

2.4 noyabr 1950-ci il tarixli "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa konvensiyasının 10-cu maddəsinin 1-ci bəndində hər kəsin öz fikirlini sərbəst ifadə etmək hüququna malik olduğu, öz fikirlində qalmağa azad olduğu, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneçilik olmadan və dövlət sərhədlərindən aslı olmayaraq məlumat və ideyalar almaq və yaymaq azadlığı qeyd edilmişdir.

3.16 dekabr 1966-cı il tarixli "Mülki və siyasi hüquqlar" haqqında Beynəlxalq Paktın 18-ci və 19-cu maddələrində hər kəsin fikir, vicdan və dini azadlıq hüququna malik olduğu və onları sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ təsis edilmişdir.

4.26 avqust 1789-cu il tarixdə Fransada qəbul olunmuş "İnsan və vətəndaş hüquqları" haqqında Bəyannamənin 10 və 11-ci maddələrində göstərilir ki, heç kəs baxışlarına görə sıxışdırıla bilməz, fikir və düşüncəsinin sərbəst ifadəsi insanın ən dəyərli hüququ olduğu üçün hər bir vətəndaş sərbəst şəkildə fikrini ifadə edə bilər, yaza bilər və nəşr oluna bilər.

Fransa dövləti qeyd edilən beynəlxalq sənədlərin hamısına qoşulduğundan, onun erməni soyqırımı ilə bağlı gəlmiş olduğu qərar nəinki heç bir hüquqi qüvvə kəsb edə bilməz və hətta bütün beynəlxalq qanunlara və konvensiyalarla ziddiyyət təşkil etməklə beynəlxalq təcrübəyə ləkədir. Düşünürəm ki, Xocalı soyqırımının tanınması üçün beynəlxalq hüququn ümumi qəbul edilmiş normalarında əksini tapmış mexanizmə ciddi riayət edəcəyimiz təqdirdə haqlı olduğumuzu beynəlxalq aləmə çatdırıla bilər və yalnız bu üsulla dünya dövlətlərinin dəstəyini qazana bilərik. Fransa yolu bizim üçün məqbul deyildir. Biz əminik ki, dünya xalqlarının dəstəyi ilə Xocalıda tökülmüş günahsız insanların qanı yerdə qalmaqacaq və cinayətkar erməni quldurları layiqli cəzasını alacaq, Ermənistan dövləti isə soyqırım törətmiş dövlət kimi tanınacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

- 1.Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti / Red. A. Axundov. III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
- 2.Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2011
- 3.Genosid cinayətlərinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Konvensiya. 9 dekabr 1948-ci il (31 may 1996-cı ildə ratifikasiya edilmişdir).

Велиев Исахан

Правовые основы признания событий в Ходжалы как геноцида

Резюме

В статье рассматривается вопрос о правовой процедуре признания событий в Ходжале, происшедших 26 февраля 1992 года как геноцида. Автор анализирует национальное и международное законодательство, посвященное данной проблеме и предлагает конкретную систему этапов процедуры признания, то есть правовой оценки рассматриваемых событий в качестве геноцида.

Veliyev Isakhan

Legal bases for recognition of the events in Khojaly as genocide

Summary

The article studies the question on legal procedure of recognition of the Khojaly events taken place on February 26, 1992 as genocide. The author analyzes the national and international legislation on the problem and offers concrete system of stages of procedure of recognition that is legal assessment of the mentioned events as genocide.

Təqdim edən: h.e.d., prof. B.Zahidov